

Grijze druk zal verdubbelen¹⁾

Joop Garssen en Coen van Duin

In de komende dertig jaar zal de verhouding tussen het aantal 65-plussers en de werkzame bevolking sterk veranderen. De nieuwste bevolkingsprognose van het CBS gaat uit van een sterkere vergrijzing dan tot dusver werd aangenomen. De grijze druk zal zelfs verdubbelen. Maar hoe zeker is dit?

Om het andere jaar stelt het Centraal Bureau voor de Statistiek een bevolkingsprognose op die de officiële basis vormt voor een groot aantal op de toekomst gerichte plannen en beleidsmaatregelen. Elke nieuwe prognose maakt gebruik van voortschrijdende inzichten en de meest recente gegevens. Bovendien wordt steeds méér informatie in het prognosemodel verwerkt. De bevolkingsprognoses hebben hierdoor in de loop der tijd een steeds betere onderbouwing gekregen.

Maar zoals het weer ook van de beste weersvoorspelling kan afwijken, zo kunnen we nooit helemaal zeker zijn van toekomstige demografische ontwikkelingen. Voor een bevolkingsprognose gelden dan ook onzekerheidsmarges. Niettemin wekt elke nieuwe prognose, bijna per definitie, de indruk dat de vorige prognose ernaast zat. Dergelijke afwijkingen ten opzichte van de vorige prognose vormen doorgaans het belangrijkste nieuws waarover de media berichten. Dit gold ook voor de meest recente bevolkingsprognose, gepubliceerd op 19 december 2006. De nu verwachte maximale bevolkingsomvang van Nederland komt volgens deze prognose slechts iets lager uit dan twee jaar eerder werd becijferd, maar de vergrijzing zal wel beduidend sterker zijn.

Landelijke groei, perifere krimp

Dat de Nederlandse bevolking medio jaren dertig waarschijnlijk maar amper het record van 17 miljoen zal vestigen, plaatst vooral de recente grote belangstelling voor het 'probleem' van bevolkingskrimp in het juiste perspectief. In steeds meer – vooral perifere – gebieden van ons land is sprake van een teruglopend inwonertal, een ontwikkeling die vraagt om een omslag in het beleidsdenken. Op landelijk niveau zal het inwonertal de komende dertig jaar echter nog blijven groeien, met in totaal circa 640 duizend. De bevolkingspiek zal weliswaar iets lager zijn dan voorspeld in de vorige prognose, maar in relatieve termen stelt de neerwaartse bijstelling met nauwelijks 45 duizend personen weinig voor.

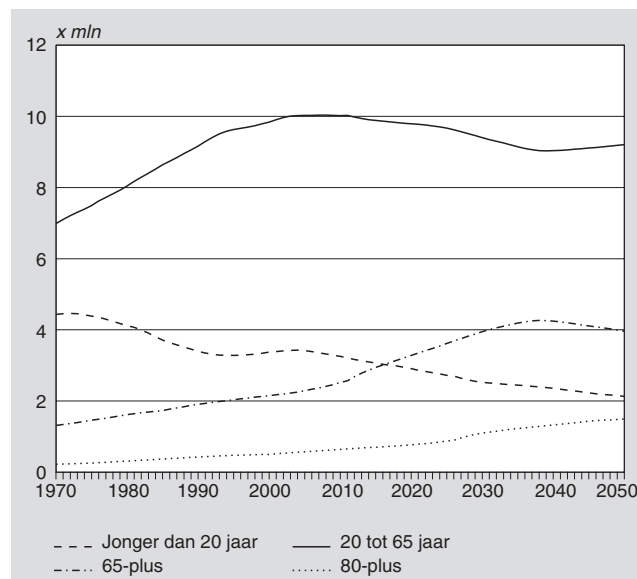
Het beleid ten aanzien van bijvoorbeeld de verkeersinfrastructuur, de woning- en winkelmart en het onderwijs zal dus nog meer dan voorheen moeten worden gedifferentieerd op basis van regionale demografische verschillen. Daarbij zal de langetermijnplanning uiteraard nu al rekening moeten houden met de toekomstige, onafwendbare bevolkingskrimp in grote delen van Nederland.

Over 30 jaar kwart 65-plus

Van veel groter belang dan de bevolkingsgroei zijn de veranderingen in de leeftijdsamenstelling van de bevolking. Die veranderingen zijn vooral het gevolg van nieuwe ontwikkelingen rond immigratie, emigratie en sterfte. Op de lange termijn wordt de vergrijzing weliswaar nog steeds hoofdzakelijk bepaald door historische vruchtbaarheidscijfers, maar zal ze waarschijnlijk sterker zijn dan tot voor kort werd aangenomen. Daarvoor is de gunstiger ontwikkeling van de overlevingskansen verantwoordelijk, en in mindere mate een lager migratiesaldo (het verschil tussen immigratie en emigratie).

De nieuwe prognose verwacht, evenals de vorige, het hoogtepunt van de vergrijzing in 2038. Ons land telt dan bijna 4,3 miljoen 65-plussers, 218 duizend meer dan volgens de vorige prognose. Bij een vrij bescheiden bevolkingsgroei zal het aantal 65-plussers tussen nu en 2038 met ruim 1,9 miljoen toenemen; deze leeftijdsgroep vormt dan 25 procent van de totale bevolking. Nog sprekender is de ontwikkeling als vergrijzing wordt opgevat als de verhouding tussen 65-plussers en de (potentieel) werkzame bevolking, de 20- tot 65-jarigen. Deze 'grijze druk' loopt op van 23 procent in 2006 naar 47 procent in 2038. De zeer forse toename is de resultante van twee tegengestelde ontwikkelingen, zichtbaar in grafiek 1. Het aantal 65-plussers neemt, als gezegd, toe terwijl de potentiële beroepsbevolking fors gaat krimpen. Tussen 2011, als de eerste babyboomers de pensioengerechtigde leeftijd bereiken, en 2040 neemt het aantal 20- tot 65-jarigen met een miljoen af.

1. Bevolkingsamenstelling naar leeftijd

Snelle vergrijzing onontkoombaar

Veel van wat in de toekomst gaat gebeuren, ligt al vast in het verleden. Zo kunnen we met zekerheid zeggen dat de naoorlogse babyboom vanaf 2011 zal zorgen voor een versnelde toename van het aantal 65-plussers, en dat de groep 80-plussers vanaf 2026 om dezelfde reden sneller zal groeien. De 'baby bust', de ongekennde val van het kindertal die vooral in de jaren zeventig plaatsvond, zal vanaf de tweede helft van de jaren dertig zorgen voor een daling van het aantal 65-plussers, zij het nog niet van het aantal 80-plussers. De laatstgenoemden worden pas kort na het midden van deze eeuw minder talrijk.

Maar ook de historische sterfterisico's werpen hun schaduw vooruit. Prognosemakers gebruiken vooral informatie over de recente trends in de (doodsoorzaakspecifieke) sterftekansen, aangevuld met inhoudelijke inzichten betreffende de winst die door verbeterde preventie en medische zorg nog kan worden bereikt. Daarbij geldt, met betrekking tot de levensverwachting bij geboorte, de wet van afnemende meeropbrengsten. Ten eerste valt bij de jongste leeftijdsgroepen, die het grootste effect hebben op de levensverwachting, nog maar weinig winst te behalen. Vrijwel geen enkele deskundige acht een halvering van de nu al zeer lage sterftecijfers van zuigelingen en kinderen een realistisch perspectief. Ten tweede leidt een halvering van de sterftekansen niet tot een verdubbeling van de levensverwachting. Het verband tussen sterftekansen en levensverwachting is immers van niet-lineaire aard, en dat geldt des te sterker voor de hoge leeftijden waar nog wel veel ruimte is voor verbetering. Het effect van grote vorderingen in de medische wetenschap op de levensverwachting is daardoor veel minder groot dan wellicht verwacht. Zo zou een waarlijk spectaculaire halvering van de sterftekansen op alle leeftijden vanaf 75 jaar slechts tussen drie en vier jaar toevoegen aan onze levensverwachting.

Objectieve onderbouwing, subjectieve beslissingen

Prognosemakers streven naar een zo objectief mogelijke onderbouwing van hun prognose, maar zijn niettemin gedwongen hier en daar subjectieve beslissingen te nemen. De Nederlandse prognose steekt in dit opzicht gunstig af bij veel buitenlandse prognoses, omdat bij de sterfte tot 80 jaar de belangrijkste doodsoorzaken worden onderscheiden. Hierdoor kunnen per doodsoorzaak de meest plausibele trends en verwachte ontwikkelingen worden bepaald. Vanaf circa 80 jaar verliezen de geregistreerde, primaire doodsoorzaken veel van hun zeggingskracht, onder meer omdat steeds vaker sprake is van sterfte door een combinatie van oorzaken. Bij oudere mannen maakt de prognose gebruik van de sterke correlatie tussen de sterftekansen op middelbare en hoge leeftijd. Bij vrouwen ontbreekt een duidelijke correlatie en wordt hoofdzakelijk de trend in de overlevingskansen geëxtrapoleerd.

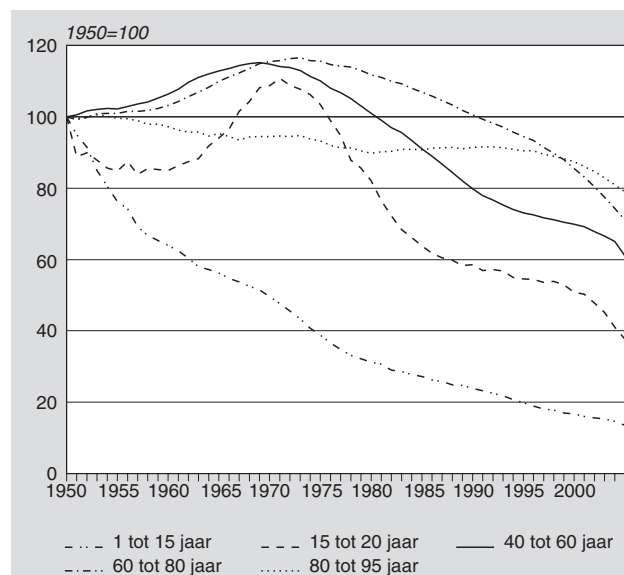
Opvallende recente sterftedaling

De subjectieve beslissing waartoe prognosemakers zijn gedwongen, betreft vooral de periode waarop de trendlijn wordt gebaseerd. In grafiek 2a en 2b zijn de (ten opzichte

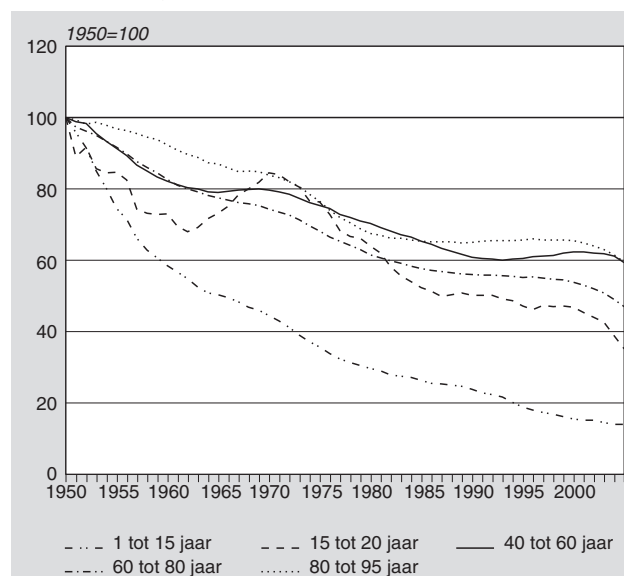
van 1950) relatieve sterfterisico's voor mannen en vrouwen weergegeven. De grafiek suggereert duidelijk dat voor de trendbepaling noch een zeer lange periode (bijvoorbeeld veertig jaar) noch een korte periode (zoals de afgelopen paar jaar) een verdedigbare keus is. In een lange tijdreeks zouden een aantal ontwikkelingen worden meegenomen die uitzonderlijk waren. De tot de jaren zeventig door een epidemie van hart- en vaatziekten toenemende sterfterisico's bij mannen is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Ook de 'accident bump', de grote sterfte door verkeersongevallen onder adolescenten in het brommertijdperk, zal zich waarschijnlijk nooit herhalen.

Een korte tijdreeks daarentegen zou de recente, onverwacht gunstige ontwikkeling van de sterfterisico's handhaven voor de komende decennia. De sterfte in 2004, 2005 en 2006 is lager dan in de vorige prognose werd aangenomen, maar het is vooralsnog onduidelijk of het om een – niet ongebruikelijke – toevalsfluctuatie gaat of om een structurele daling van de sterftekansen. Wel duidelijk is dat

2a. Ontwikkeling van het sterfterisico van mannen naar leeftijd

2b. Ontwikkeling van het sterfterisico van vrouwen naar leeftijd

het niet om een uniek Nederlands verschijnsel gaat. Ook in België en Duitsland zijn minder sterfgevallen geregistreerd. In eerste instantie werden de lagere sterftecijfers in ons land bijna volledig toegeschreven aan de (per saldo) milde weersomstandigheden vanaf 2004, zoals ook in Duitsland gebeurde. Vooral de relatief zachte winters en het uitblijven van griepgolven in 2004 en 2006 waren gunstig.

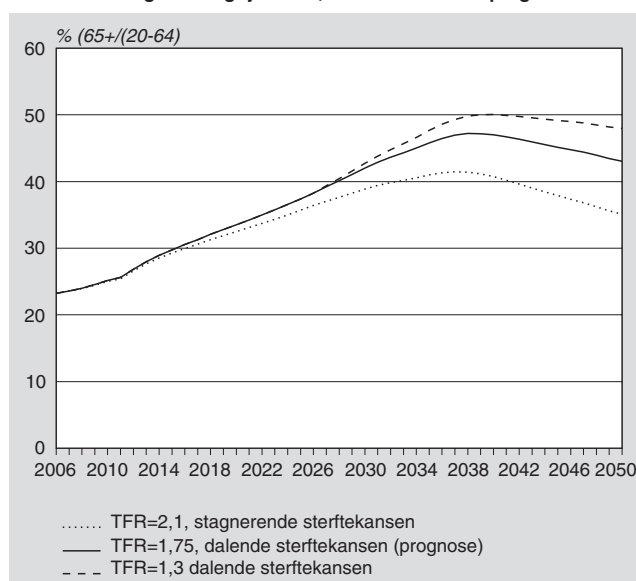
Toch spelen naast het weer ook andere factoren een rol, wat wel blijkt uit het feit dat vrijwel alle leeftijdsgroepen – en dus niet alleen de kwetsbare hoogbejaarden – lagere sterftecijfers laten zien. De recente sterftedaling is dus nog niet volledig begrepen, maar wordt in de nieuwste prognose wel voor een deel meegenomen.

Niveau niet zeker, verloop wel

Anders dan geboorte, immigratie en emigratie is sterfte een onvermijdelijke demografische gebeurtenis. De onzekerheid over het verloop van het aantal 65-plussers is daarom geringer dan de onzekerheid rond de andere demografische gebeurtenissen die tezamen de toekomstige demografie bepalen. Het aantal 65- en 80-plussers is dus redelijk goed te voorspellen. Maar geldt dit ook voor het aandeel van de ouderen en voor de grijze druk, die mede door de ontwikkelingen op jongere leeftijd worden bepaald? Bereikt die grijze druk werkelijk in de jaren dertig een hoogtepunt, of is het mogelijk dat de stijging veel langer aanhoudt?

Om de mate van zekerheid van de vergrijzing te illustreren, laat grafiek 3 de ontwikkeling zien volgens de nieuwe prognose en volgens twee extreme varianten. In de 'hoge' variant blijven de sterfterisico's dalen en zakt, al met ingang van 2007, onze vruchtbaarheid naar het Oost-Europese niveau van 1,3 kinderen per vrouw (tegen ruim 1,7 in 2006). In de 'lage' variant gebeurt het tegenovergestelde. Vanaf nu stijgt onze vruchtbaarheid naar het 'vervangingsniveau' van 2,1 kinderen per vrouw, en stagneert de daling van de sterfterisico's. Ook in deze twee weinig realistische scenario's loopt de grijze druk op tot eind jaren dertig, om daarna te gaan dalen. De grijze druk groeit dus onontkoombaar, tot

3. Ontwikkeling van de grijze druk, twee varianten en prognose

ergens tussen de 40 en 50 procent. Onverwacht grote migratiestromen kunnen de verhoudingen nog iets sterker verstoren, maar dit effect is gewoonlijk geringer en van meer tijdelijke aard dan de ontwikkelingen rond geboorte en sterfte.

Probleem of zegen?

Als vergrijzing al een probleem is, dan is het in elk geval een probleem dat voortkomt uit goeddeels gewenste ontwikkelingen. Niemand zou nog terugwillen naar de gezondheidssituatie van een eeuw geleden, en aan onze gunstige overlevingskansen hangt nu eenmaal het prijskaartje van een zwaardere grijze druk. Maar of twee keer zoveel ouderen straks ook een dubbele maatschappelijke last betekenen, is verre van zeker. De oudere van straks is immers niet langer de oudere van nu: in de komende decennia zal het gemiddelde opleidingsniveau van ouderen fors stijgen, en daarmee waarschijnlijk ook de gemiddelde gezondheid, zelfredzaamheid, creativiteit en maatschappelijke participatie. De kosten van de gezondheidsvoorzieningen zullen, althans bij een gelijkblijvende kwaliteit van het aanbod, ook niet per definitie even sterk stijgen als het aantal ouderen. Een groot deel van deze kosten wordt immers gemaakt in het laatste levensjaar, dat in veel gevallen slechts wordt uitgesteld.

We weten veel, maar nog niet genoeg

Wel is duidelijk dat vooral de pensioenkosten voor een zwaardere last zullen zorgen als de huidige arbeidsparticipatie van ouderen en de AOW-leeftijd niet veranderen. Een flexibele pensioenleeftijd, zoals onlangs voorgesteld door Lans Bovenberg en collega's, waarbij een vaste verhouding geldt tussen arbeids- en pensioenjaren, is daarbij een van de mogelijkheden. Voor verschillende opleidingsniveau's, en daarmee verschillende levensverwachtingen, zouden volgens hun voorstel verschillende pensioenleeftijden kunnen worden bepaald. Eenvoudig zal een vertaling van dit uitgangspunt naar concrete maatregelen overigens niet zijn, omdat nog veel onbekend is over de variatie van levensverwachtingen tussen, bijvoorbeeld, specifieke beroepsgroepen. Bovendien gaat het bij de gehanteerde levensverwachtingen om waarnemingen die op bepaalde perioden betrekking hebben. Dergelijke cijfers vallen juist bij dalende sterftecijfers lager uit dan cijfers voor geboortecohorten. De complexiteit van deze problemen rechtvaardigt ook nu weer de favoriete conclusie van onderzoekers: meer onderzoek is dringend nodig.

Literatuur

Alders, M., 2001, Nederland vergrijst en ontgroent. Hoe zeker is dat? Maandstatistiek van de Bevolking 49(2), blz. 24-27. CBS, Voorburg/Heerlen.

Bovenberg, L., J. Mackenbach en R. Mehlkopf, 2006, Maak een einde aan de perverse solidariteit. NRC Handelsblad, 13 december 2006.

Duin, C. van, A. van der Meulen en J. Garssen, 2007, Model en veronderstellingen betreffende sterfte in de bevolkingsprognose 2006–2050. *Bevolkingstrends* 55(1), blz. 62–77.

Garssen, J., 2005, De toekomst van onze levensverwachting. In: *Bevolkingstrends* 53(3), blz. 26–56.

Garssen, J. en J. Hoogenboezem, 2005, Achtergronden van recente ontwikkelingen in de Nederlandse sterfte. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 149(46), blz. 2554–60.

Garssen, J. en C. van Duin, 2007, Bevolkingsprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. *Bevolkingstrends* 55(1), blz. 85–92.

Garssen, J., J. Kardaun en I. Deerenberg, 2007, Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief. *Bevolkingstrends* 55(1), blz. 46–57.

Janssen, F., 2005, Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie? In: *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 53–60.

Grünheid, E., 2006, Die demographische Lage in Deutschland 2005. In: *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 31(1), blz. 3–106.

Noot in de tekst

- ¹⁾ Dit artikel verscheen eerder onder dezelfde titel in *De Actuaris*, 14-3 (januari 2007).